

จิตรกรรมฝาผนังอีสาน “ฮูปแต้ม” :
จากความเชื่อนรกภูมิสู่รูปแบบและคุณค่าศิลปกรรม
The Northeastern Thai Mural Paintings (HOOPTAM):
of the beliefs NARAKAPHUMI “hell”
to style and artistic value.

สุพาสน์ แสงสุรินทร์
Supasana Sangsurin

นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาเนื้อหา แนวคิด คุณค่า รูปแบบและเทคนิค ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสิมอีสาน(ฮูปแต้ม)ภาพเขียนส่วนใหญ่นิยมเขียนบนผนังด้านนอกของสิม องค์ประกอบเรื่องราวมีที่มาจากเรื่องไตรภูมิ โดยถ่ายทอดเพียงภูมิใดภูมิหนึ่ง เช่น กามภูมิ ได้แก่ นรกภูมิ เปรตภูมิและดาวดึงส์ การเขียนภาพนรกภูมิ มีการแสดงออกของภาพตามหลักความเชื่อเกี่ยวกับ กฎแห่งกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับนรกสวรรค์ หลักคำสอนหรือหลักธรรม ฮูปแต้มอีสาน เป็นแหล่งเผยแพร่ข้อมูล ทางด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก เพื่อสร้างความเข้าใจและเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ของคนในชุมชน ซึ่งชาวอีสาน มีความเชื่อเรื่อง นรก ยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตเสมือนเป็นจิตวิญญาณที่ก่อให้เกิดแบบแผนของชาวอีสาน (แถบลุ่มแม่น้ำโขง) จากอดีตจนถึงปัจจุบัน มีรูปแบบทางศิลปกรรม สามารถสรุปเป็นแบบแผนที่ชัดเจนเป็นลำดับ นิยมเขียนภาพอีสานประเพณี ระบายสีแบนเรียบ ตัดเส้นขอบ ทำให้เกิดลักษณะแบบ 2 มิติ รูปและพื้นไม่นิยมจัดแสงเงา เป็นงานวิจิตรศิลป์อันทรงคุณค่า มีเอกลักษณ์อีสานและวิจิตรงดงามด้วยฝีมือ เป็นการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมอีสานประเพณีจากฝีมือช่างท้องถิ่น เทคนิคและรายละเอียดของงานจิตรกรรมสืบทอดจากช่างท้องถิ่นโบราณ บ่งบอกถึงความบริสุทธิ์ใจในการสร้างสรรค์ทางด้านศิลปะหรือมายาคติที่รับใช้สังคมอย่างแท้จริง

คำสำคัญ : จิตรกรรมฝาผนัง, อีสาน

Abstract

The purpose of this study to study the content, form, value concepts and techniques. Appears of murals in the SIM I-san. (Hooptam) Most paintings were popularly painted on the outside of the SIM. For composition in terms of stories. There were diffusion and primary Sources of stories from stories of TRIBHUMI only one of the three worlds

or a fraction of any world was transferred through paintings such as KAMABBHUMI NARAKAPHUMI (Hell), PRETABHUMI and TARATINGSA HEAVEN.

HOOPTAM I-San (Mural Paintings) will be center distributing information on folklores and beliefs about NA-ROK (Hell) So as to create an understanding and act as a source of information for the community. The I-san People, Where the beliefs of NA-ROK (Hell) are still held closely to the way of life, as though it is a spirit that has been bringing about the customs of I-san locals from the past up until the present. The Study leads to a conclusion that all versions of the paintings of the NA-ROK (Hellenic Scene) Have similar patterns that are all lucid and orderly, The contend of the paintings in principles of beliefs in law of karma in hells- heavens, the principles of the teachings or principles of Drama.

Were favorably painted in I-san traditional style painted in flat and smooth pictures with lines on edges of each picture, So the figures and ground. Artisans did not like transference of lights – Shadows pictures were in two dimensions.

Which are valuable products of art. They reveal a distinctive. Thai I-san characteristic is a creative work of I-san traditional. The technique and details of the mural painting got styles from between the late of I-san local. Were drawn by a local painter. These mural paintings indicated sincerity in creation of arts to serve society or Myth.

Keywords : Mural, Isan

บทนำ

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคหนึ่งที่น่าปรากฏงานจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง นอกจากจะมีการค้นพบตามผนังถ้ำและหน้าผาต่างๆ แล้วยังปรากฏตามผนังสิม ซึ่งนักโบราณคดีและนักวิชาการศิลปะในเขตลุ่มแม่น้ำโขงได้ศึกษาค้นคว้าอย่างมีระบบ บริเวณที่พบจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมอีสาน จิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะที่มีมาตั้งแต่โบราณ ซึ่งนิยมเขียนกันตามผนังพระอุโบสถ พระวิหาร พระมณฑป ปราสาท ราชวัง ตลอดจนผนังถ้ำและเพิงผา ซึ่งเรียกว่า จิตรกรรมฝาผนัง (Mural Paintings) อุดม บัวศรี (2547 : 3) จิตรกรรมฝาผนังหรือ “ฮูปแต้ม” ของคนอีสาน ได้รับการยอมรับและยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปะ อีกทั้งยังมีกลวิธีการสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในการที่จะสื่อความหมายถึงความเชื่อของสังคม และวัฒนธรรมของคนอีสานอีกแง่มุมหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า ศิลปกรรมเป็นสื่อที่แสดงออกให้รับรู้ได้ถึงชนชาติหรือเชื้อชาติในด้านคติ ความเชื่อ อุดมคติ ความรู้ วิชาการ รสนิยม ซึ่งมีสภาพแวดล้อม สังคม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และอิทธิพลของศิลปะอื่น เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว แสดงออกได้ในลักษณะที่เป็นขนบนิยม

ในอีสานมีการวาดภาพ (วาดรูป) ลงบนพื้นที่ผนังสิม(ผนังอุโบสถ)ทั้งภายนอกและภายใน เรียกว่า “ฮูปแต้ม” ฮูปแต้มเป็นงานศิลปกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมของคนอีสานที่บ่งบอกความเป็นมาของชาติและชุมชนบอกเล่าเรื่องราวที่หลากหลายทั้งวรรณกรรมท้องถิ่น หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา วิธีการดำเนินชีวิตตามฮีตคองประเพณีและความเชื่อเรื่องบาปบุญหรือนรกภูมิ ผ่านการเขียนเป็นรูปภาพ ตลอดจนจารึกเป็นตัวอักษรเป็นสื่อได้ว่าเป็นมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่น อันทรงคุณค่าที่บรรพชนเป็นผู้ร่วมสืบสาน เมื่อมีการพูดถึงจิตรกรรมฝาผนัง สำหรับภาคอีสานที่รู้จัก เป็นอย่างดี จึงมีศัพท์คำว่า “ฮูปแต้ม” ซึ่งแปลว่า “ภาพเขียนสี” ดังนั้นจิตรกรรมฝาผนังก็คือ “ฮูปแต้มที่ผนังสิม” ในที่นี้ผู้เขียนใช้คำว่า “ฮูปแต้ม” มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “จิตรกรรมฝาผนัง”

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดคติความเชื่อผ่านสื่อจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมไทยเป็นผลงานซึ่งถูกสร้างสรรค์ขึ้นภายในบริบทของสังคม ดังนั้นผลงานที่ช่างได้แสดงออกมานั้น จึงย่อมที่จะมีการสอดแทรกสภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ตลอดจนความคิดความเชื่อต่าง ๆ ในยุคสมัยนั้นลงไปในภาพด้วยไม่มากก็น้อย และถึงแม้ว่าภาพจิตรกรรมไทยนี้จะมีวัตถุประสงค์หลักที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาหรือเป็นพุทธบูชาแต่กระนั้นภาพจิตรกรรมก็ยังสื่อให้เราทราบถึงความเชื่อในสังคมในเวลานั้นด้วยเช่นกัน (ปริตตา ก่ออนันตกุล, 2536 : 18)

1. คติความเชื่อจากเรื่องไตรภูมิ

ไตรภูมินี้เป็นคติความเชื่อที่มีกับชนชาติไทยตั้งแต่ครั้งสุโขทัย ซึ่งไตรภูมินี้เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไทที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนในสมัยก่อนที่จะพยายามรู้และเข้าใจในเรื่องของการสร้างโลก เรื่องภูมิศาสตร์และปรากฏการณ์ธรรมชาติโดยพยายามที่จะอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น แหล่งกำเนิดของแม่น้ำซึ่งไหลออกมาจากปากของสัตว์ทั้ง 4 การเกิดจันทรคราส การกำเนิดของสัตว์ต่าง ๆ เช่น ราชสีห์ ช้าง ครุฑ นาคและหงส์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้อธิบายชี้แจงรูปพรรณสัณฐาน ส่วนประกอบของทวีปทั้ง 4 และรวมไปถึงสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งความเชื่อในเรื่องไตรภูมินี้มีความผูกพันกับความเชื่อของคนไทยมาช้านานส่งผลให้คนไทยมีความเชื่อ ความคิดไปตามเรื่องราวที่ปรากฏในไตรภูมิ อาทิเช่น ความเชื่อในการที่จะเกิดใหม่ในสภาพที่ดีกว่า ด้วยการหมั่นทำบุญทำทาน ทำความดี เพื่อหวังที่จะได้เกิดใหม่ในภพที่ดีกว่า ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม และการมีภพชาติ (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ม.ป.ป:9-16)

2. คติความเชื่อจากชาดก

เป็นคติความเชื่อของชาวพุทธที่ว่า พระโพธิสัตว์ก่อนที่จะประสูติเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงได้เสวยชาติต่าง ๆ มาแล้ว 500 พระชาติ เพื่อบำเพ็ญเพียรจนถึงพระชาติสุดท้ายจึงได้ตรัสรู้ ซึ่งภาพชาดกนี้จะเป็นตัวแทนของการ

บำเพ็ญทานบารมีในรูปแบบต่าง ๆ และมีความหมายแอบแฝงที่ต้องการแนะนำประชาชนให้รู้จักการให้ และการทำบุญอีกด้วย

3. กระบวนการถ่ายทอดคติความเชื่อผ่านจิตรกรรมฝาผนัง

ในกระบวนการถ่ายทอดคติความเชื่อผ่านสื่อจิตรกรรมฝาผนังนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ว่าในกระบวนการถ่ายทอดนั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง ซึ่งผู้ศึกษาได้แบ่งขั้นตอนในกระบวนการ ถ่ายทอดตามหลักทฤษฎีการสื่อสารตามแบบจำลองการสื่อสารของ เดวิดเคเบอร์โล (ทฤษฎี ไบบัว, 2536 : 57)

S - M - C - R

S = ผู้ส่งสาร (sender) หมายถึง ในกระบวนการถ่ายทอดคติความเชื่อผ่านจิตรกรรมฝาผนังนี้ จิตรกรหรือผู้ส่งสาร ต้องประกอบด้วยอะไรบ้าง

- จะต้องเป็นผู้มีประสบการณ์ทางด้านสุนทรียศาสตร์ (aesthetical experience)
- จะต้องเป็นผู้ที่มีธาตุศิลปิน (artistic elements)
- ต้องเป็นผู้ที่รู้จักใช้สื่อ (media)
- ต้องเป็นผู้ที่รู้จักแสดงเนื้อหา (content)

M = เนื้อหาของสาร (massage) หมายถึง เนื้อหาของสารในการวาดของจิตรกรนั้นมีอะไรบ้าง จิตรกรรมไทยโดยทั่วไป มีลักษณะแบบอย่างเป็นพิเศษของไทยโดยเฉพาะ ทั้งในด้านวิธีการ ปริมาตร การจัดองค์ประกอบ สี และเรื่องราว เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมการแต่งกายประเพณีในยุคสมัยต่าง ๆ บางแห่งเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงลักษณะพิเศษของท้องถิ่น มีคุณค่าในความรู้สึกรักของความงามทางจิตรกรรม นอกจากนี้ยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ซึ่งจัดเป็นคุณค่าพิเศษนอกเหนือไปจากคุณค่าทางจิตรกรรม

C = ช่องทางในการสื่อสาร (channel) หมายถึง ช่องทางหรือภาพจิตรกรรมที่ใช้ในการถ่ายทอดนั้น มีการกำเนิด การพัฒนาและสามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์อะไรได้บ้าง ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากความสำคัญและจุดมุ่งหมายของการสร้างภาพจิตรกรรมได้

R = ผู้รับสาร (receiver) หมายถึง ประชาชนที่เป็นผู้สัมผัสกับผลงานจิตรกรรมด้วยการมองเห็นหรือโดยทางจักษุสัมผัส เมื่อดูแล้วเกิดความรับรู้จากการเห็นแล้วสืบความสัมพันธ์ในภาพที่ได้รับสัมผัสนั้นกับความรู้ความชำนาญที่มีอยู่เดิม เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในภาพที่ได้พบเห็นใหม่นั้น

ความเชื่อ

ความเชื่อของคนไทย ความเชื่อของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เมื่อสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีผลต่อวิถีชีวิตมนุษย์ ทั้งให้คุณประโยชน์และให้โทษ แล้วมนุษย์ไม่สามารถค้นหาสาเหตุมาอธิบายได้ ทำให้เกิดความหวาดกลัว สำหรับบริบทของสังคมไทยในทุกภาคส่วน มีความเชื่อที่หลากหลาย อันเป็นที่มาของความเชื่อและพิธีกรรมตามประเพณี มีธรรมเนียมและรูปแบบการปฏิบัติที่แตกต่างกันความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย ภรินัย โชติกันตะ (2531 : 96-96) ได้ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้างพบว่า ระบบความเชื่อเรื่องแถนนั้นมีบทบาทและความสำคัญเป็นอย่างมากในการดำเนินชีวิตของชาวอีสานตั้งแต่อดีตและได้นำมาเป็นตัวกำหนดรูปแบบในการดำเนินชีวิต กำหนดความคิดทางด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุขและการนันทนาการต่าง ๆ ทำให้เกิดประเพณีพิธีกรรมยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมามีคุณค่าถือเป็นวัฒนธรรมอันดีงาม ทำให้เกิดรูปธรรมง่ายต่อการสืบทอดและดำรงไว้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นผลงานศิลปกรรม เนื่องจากผลงานศิลปกรรมนั้นเกิดจากแรงบันดาลใจที่แสดงออกซึ่งอารมณ์ สุขขาวี พลอยชุ่ม (2534 : 50-51) แล้วเกิดถ่ายทอดเป็นผลงานศิลปกรรม ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า คุณค่าของศิลปะขึ้นอยู่กับการแสดงออกของศิลปินที่ชัดเจนและสามารถให้คนเข้าใจและประทับใจในศิลปะนั้น ๆ

โบราณสถานโบราณวัตถุรวมถึงศิลปวัตถุทุกชนิดทุกประเภทที่มีรูปแบบทางศิลปกรรมต่างนั้น ศรีศักร วัลลิโภดม (2530 : 142-143) เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรือง อารยธรรม การสร้างความเข้าใจว่ารูปแบบศิลปกรรมเหล่านั้นแสดงให้เห็นอะไรบ้างในเรื่องของศาสนา ระบบความเชื่อ ลัทธิประเพณีและพิธีกรรม ในลักษณะของภาพสะท้อนจากรูปแบบศิลปกรรม

นรกภูมิกับความเชื่อของชาวอีสาน

นรกภูมิ หรือเรียกโดยย่อว่า “นรก” คือ ดินแดนหนึ่งซึ่งตามพุทธศาสนา เชื่อกันว่าผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษตามคำพิพากษาของมีจจุราช มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น นิรยะ ยมโลก มฤตยูโลก พญายมราช ฯลฯตามไตรภูมิกถาแล้ว นรกภูมิเป็นดินแดนหนึ่งในกามภพอันเป็นภพหนึ่งในภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ รวมเรียกว่า “ไตรภพ” หรือ “ไตรภูมิ” พุทธศิลป์ในยุคแรกไม่มีแนวคิดเรื่องเทพและภพภูมิเข้าไปเกี่ยวข้องในงานศิลปะ จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 18 พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ประพันธ์วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิกถาและได้พรรณนาเรื่องเกี่ยวกับภพภูมิไว้อย่างละเอียดดังข้อความตอนหนึ่งว่า “อันว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมจะเวียนวนไปมา และเกิดในภูมิ 3 อันนี้แล ฯ อันใดแลชื่อภูมิ 3 อันนั้นเล่า อนึ่งชื่อว่า กามภูมิ อนึ่งชื่อว่า รูปภูมิ อนึ่งชื่อว่า อรุภูมิ ณ กามภูมินั้นยังอันเป็นประเภท 11 อันใดโสด อนึ่งชื่อว่า นรกภูมิ อนึ่งชื่อว่าเปรตวิสัยภูมิ อันหนึ่งชื่อว่าสุรกายภูมิ 4 อนึ่งชื่อว่าอบายภูมิกี้ว่า (พระพงศกถ์ อภิขชโว (รุ่งสง) ,2549 : บทคัดย่อ)

“นรก” คือสถานที่ที่คนทั่วไปรู้จัก แต่ไม่มีอยากไปและไม่มีใครอยากเห็น ความเชื่อเรื่องนรกดูเหมือนจะปรากฏในทุกศาสนา เดิมทีสังคมไทยก่อนหน้าที่จะรับเอาวิทยาการแบบตะวันตกเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 4 คนส่วนใหญ่เชื่อว่าโลกที่อาศัยอยู่นี้ประกอบไปด้วย “ไตรภูมิ” ตามระบบจักรวาลคติทางพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย กามภูมิ รูปภูมิ และ อรุภูมิ สัตว์โลกทั้งหลายจะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิเหล่านี้จนกว่าจะบรรลุพระอรหันต์จึงจะข้ามพ้นวัฏฏะสงสารได้ ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิเหล่านี้อีกต่อไปกามภูมิคือที่อยู่อาศัยของพวกบริโลกกาม หมายถึง

พวกที่ยังติดอยู่กับความรัก ความใคร่ ความอยาก ทั้งนั้นรักที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ อาจเป็นนามธรรมที่เข้าใจได้ยาก แต่เมื่อความเชื่อดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดออกมา เป็นรูปธรรม เช่น งานจิตรกรรมฝาผนังของภาคกลางและสุบแต่็มของอีสาน ทำให้คนทั่วไปเข้าถึงได้ง่ายกว่า นับเป็นอุบายอย่างหนึ่งในการสั่งสอนพุทธศาสนิกชนให้มุ่งทำความดี ละเว้นความชั่ว โดยมีภาพอันน่าสะพรึงกลัวของสัตว์นรกเป็นตัวอย่าง

ความเชื่อที่ถือเป็นพื้นฐานสำคัญ และมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของ ผู้คนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์อย่างมาก ได้แก่ ความเชื่อ 3 รูปแบบ ที่มีหลักการ วิถี ทางปฏิบัติ รูปแบบพิธีกรรมและความมุ่งหมายแตกต่างกัน แต่กลับสามารถดำรงอยู่ ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี นั่นคือการผสมผสาน ระหว่าง ลัทธิความเชื่อผี ลัทธิความเชื่อพราหมณ์ และความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องนรก (พระธรรมปิฎก (ประยุทธิ์ ปยุตโต), 2547 : 130)

นรกของทางพุทธศาสนาต่างจากนรกของทางตะวันตกในสองประการ คือ สัตว์โลกมิได้ถูกส่งตัวไปเกิดและลงโทษในนรกภูมิตามคำพิพากษาของเทพ แต่เป็น เพราะบาปกรรมที่ตนได้กระทำเมื่อมีชีวิต และระยะเวลาถูกลงโทษในนรกนั้นเป็นไป ตามโทษานุโทษ มิได้ซ้ำกับซ้ำกลับเหมือนอย่างนรกของฝรั่ง กระนั้นก็นานเอาการ อยู่ ซึ่งเมื่อพ้นโทษจากนรกแล้วจะได้กลับไปเกิดในโลกที่สูงขึ้นตามแต่กรรมดีที่ได้ กระทำไว้หรือตามแต่ผลกรรมที่เหลืออยู่ แล้วแต่กรณี

นรกภูมิ เป็นภูมิต่ำที่สุด ประกอบด้วย

1. **มหานรก** มี 8 ขุม มีกำแพงเหล็กแดงลุกเป็นไฟอยู่เสมอล้อมเป็น สี่เหลี่ยม พื้นบนและพื้นล่างก็เป็นเหล็กแดงที่ลุกเป็นไฟ กำแพงทั้ง 4 ด้าน ยาวด้าน ละ 1,000 โยชน์ หนา 9 โยชน์ มีประตูเข้า 4 ประตู ส่วนพื้นบนและพื้นล่างมีความ หนา 9 โยชน์ มหานรกทั้ง 8 มีดังนี้ 1) มหาวะจिनรก หรือ นรกที่ทุกข์ทรมานมิเคย หยุดพัก 2) มหาตাপนรก หรือ นรกที่มีแต่ความร่ำร้อนเหลือประมาณ 3) ตาปนรก หรือ นรกแห่งความร่ำร้อน 4) มหาโรรูนรก หรือ นรกที่เต็มไปด้วยเสียงครวญคราง 5) โรรูนรก หรือ นรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องไห้ 6) สังฆาฏนรก หรือ นรกบดขยี้สัตว์ 7) กาฬสุดตนรก หรือ นรกที่ลงโทษด้วยด้าย และ 8) สัญชีวนรก หรือ นรกที่ไม่มี วันตาย

ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๘

2. **นรกบ่าว** จะล้อมรอบมหานรก 4 ด้าน ด้านละ 4 ชุม รวมแล้ว มหานรก 1 ชุม จะมีนรกบ่าวล้อมรอบอยู่ 16 ชุม รวมจำนวนนรกบ่าวทั้งหมดจึงได้ 128 ชุม เป็นโลกของผู้ที่ทำบาป(หรือ เหลือเศษบาป)อยู่น้อย น้อยเกินกว่าที่จะไปเกิดในมหานรก แต่มากเกินไปกว่าที่จะเกิดในภูมิที่สูงกว่า เป็นชุมที่มีความทุกข์ทรมาณน้อยกว่ามหานรก แต่ก็ยังห่างไกลความสุขอยู่อย่างยิ่งยวด

3. **ยมโลกนรก** จะล้อมรอบมหานรก 4 ด้าน ด้านละ 10 ชุม รวมแล้ว มหานรก 1 ชุม จะมียมโลกนรกล้อมรอบ 40 ชุม รวมจำนวนยมโลกนรกทั้งหมดได้ 320 ชุม เป็นโลกของผู้ที่มีเศษบาปเหลือน้อยเกินกว่าที่จะไปเกิดในนรกบ่าว แต่ก็มากเกินไปกว่าที่จะไปเกิดในภูมิที่สูงกว่านี้ การลงโทษเบากว่านรกบ่าว แต่ก็ยังห่างไกลความสุขอย่างยิ่งยวดเช่นกัน (สมพงษ์ เชาวน์แหลม, ม.ป.ป. : 7)

นรกภูมิในสุภแดัมอีสาน

ภavnรกภูมิในสุภแดัมอีสานนั้นแสดงความเชื่อเรื่องการชดใช้บาปของชีวิตหลังความตาย ความน่ากลัวและความทุกข์ทรมาณในนรกทำให้ผู้คนกลัวที่จะทำบาปเพราะกลัวจะ “ตกนรกหมกไหม้” ภavnรกจะพบในสุภแดัม 3 ฉากใหญ่ ๆ คือ ในฉากพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งมีภavnรกอยู่ด้านหลังพระประธาน ในทศชาติตอนพระเนมิราชเสด็จนรกและในนิทานเรื่องพระมาลัยตอนโปรดสัตว์นรก

ในอีสานมีการแดัมสุภที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่อง “ไตรภูมิ” โดยเฉพาะเกี่ยวกับ “นรกภูมิ” สุภแดัมเกี่ยวกับทุกติยภูมิเฉพาะเปรตภูมิและนรกภูมิเท่านั้น ส่วนอสุรกายภูมิและดิรัจฉานภูมิไม่ปรากฏ การเขียนภาพเปรตและสัตว์ในนรกนิยมเขียนปะปนกัน โดยไม่ใช้เส้นแถบหรือเส้นลึนเทาแบ่งหรือกั้นขอบเขต เช่น ภาพเปรตหัวด้วนเปรตอณทการีและเปรตน้ำเหลือง เขียนปะปนกับนรกภูมิได้แก่ มหานรก อสุสุนทรก และยมโลกนรก มหานรกนิยมถ่ายทอดสุภแดัมเกี่ยวกับสัณฐีมหานรก กภาพสุดตมทานรก สังฆาภูมิทานรกและอเวจิมทานรก อสุสุนทรก นิยมถ่ายทอดคุณนรกและเวตรณีนรก ยมสโลกนรกนิยมถ่ายทอดโลหกุมภินรก สิมพลีนรก อลินชนะนรก ตามโพทกนรก สุนชนะนรก และยันตปาสาณนรก

เรื่องราวของอุปปัตม์ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องราวทางพุทธศาสนาเป็นประการสำคัญ ดังที่ โชติ กัลยาณมิตร (2539 : 21-85) นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่างานศิลปกรรมไทยได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เพราะภาพสลักหิน หรือภาพเขียนสีมักแสดงถึงเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา การก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาเป็นไปตามคัมภีร์ที่พระสงฆ์เล่าเรียนมาเพื่อถ่ายทอดข้างจึงได้นำความรู้ที่ได้รับมาจากพุทธศาสนาแปลเป็นงานศิลปกรรมตามรสนิยมของชนชาติบอกเล่าเรื่องราวสืบต่อกันมาด้วยผลงานการสร้างสรรคดีด้านศิลปกรรม และวัดเป็นสถานที่สำคัญในการถ่ายทอด

วัดในสถานะที่เป็นศูนย์กลางของสังคมจึงมีความสำคัญและมีบทบาทหน้าที่ใน สมคิด จิระทัศนกุล (2544 : 23-24) ดังนี้ 1.วัดในฐานะตัวแทนความเจริญและมั่นคงของแผ่นดิน 2.วัดในฐานะสถาบันผู้สืบทอดศาสนาให้ยั่งยืน 3. วัดในฐานะที่ให้การศึกษา 4. วัดในฐานะที่พึ่งทางกายและใจของสังคม 5. วัดในฐานะศูนย์รวมของศิลปกรรม

ภาคอีสานมีอุปปัตม์ที่เขียนสีแบบโบราณอีสานประเพณีหลายแห่ง ไพโรจน์ สโมสร (2532 : 9-10) ได้สำรวจวัดในภาคอีสานที่มีจิตรกรรมฝาผนัง ในปีพุทธศักราช 2532 จำนวน 74 วัด และวัดเหล่านี้ได้กระจายในทุกจังหวัดของภาคอีสานและได้จำแนกลักษณะจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวไว้ 3 กลุ่ม คือ 1. กลุ่มพื้นบ้านแท้ ๆ 2. กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลช่างหลวงกรุงเทพมหานคร และ 3. กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมล้านช้างผสมผสานกรุงเทพมหานคร

จากการศึกษารูปแบบเนื้อหาและคุณค่าเรื่องราวรกรกภูมิในอุปปัตม์อีสานจำนวน 5 วัด มีรายละเอียดดังนี้

1. วัดสวนวารวิพัฒน์นาราม อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

สื่อเรื่องราวเกี่ยวกับนรกและเปรตวิสัย มหานรก ได้แก่ ภาพสุดตมทานรกายมโลกนรก ได้แก่ โลหกุมภินรกและสิมพลินรก ปรากฏที่ห้องมุมประชิดด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ด้านนอกแบ่งคั่นภาพเป็น 2 ชั้น ชั้นบนเป็นภาพเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง ลินไซ ชั้นล่างเป็นนรกภูมิ และภาพการละเล่นหัวล้านชนกัน สีที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นสีน้ำตาลแดงและสีดำ ซึ่งมีน้อยในการสื่อ สื่อความหมายโดยใช้รูปภาพและใช้อักษรไทยน้อยในการสื่อความหมาย

2. วัดสระบัวแก้ว อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

เกี่ยวกับมหานรก ได้แก่ สัตว์ชิวกนรก ภาพสุดตมหานรก ยมโลกนรก ได้แก่ โลกภูมิภินรก สิมพลินรก และตามโพทกนรก พระยายมราช นiryบาล เปรต ตอนสัตว์ พระมาลัยเสด็จจรกสวรรค์ ประทับยืนบนดอกบัว และพบรูปแสดงภพภูมิอื่น คือ พระอินทร์ เทพบุตร และเทพธิดา ผั่งสิมด้านหลังข้างนอก ปรางค์รูปพญาราม นรก ปรินิพพาน หน้าโบสถ์ พบรูปแสดงมารผจญและ ผั่งด้านทิศใต้เป็นภาพที่แสดงตอน พระมาลัยโปรดนรกภูมิ สื่อความหมายโดยใช้รูปภาพและใช้อักษรธรรมและอักษรตันโกสินทร์ ในการสื่อความหมาย

ภาพที่ 1 นรกและเปรตวิสัยวัดสวนวารวิพัฒนาราม

ภาพที่ 2 สูปแต้มสื่อถึงเรื่องนรกภูมิวัดสระบัวแก้ว

3. วัดหน้าพระธาตุ อำเภอปทุมราชวงศา จังหวัดนครราชสีมา

สื่อเรื่องราวเกี่ยวกับ ยมโลกนรก ได้แก่ โลกกุ่มกีนรก อสินชนะนรก เปรตอันตการี เปรตผสมหัวควาย เปรตมีน้ำเหลืองไหล พระยายมราช นิรยบาล พระมลัยเสด็จนรกและพบภูมิอื่น เช่น วิมานทิพยสมบัติ พระอินทร์ เทพบุตร และ เทพธิดา ผนังด้านหน้าสิม ด้านนอกเหนือกรอบประตูปรากฏ รูปแต่มีสื่อถึงเรื่องสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ พระมลัยเสด็จสวรรค์ ทั้งหมดและสื่อความหมายโดยใช้รูปภาพ ส่วนรูปแบบทางด้านทัศนศิลป์ได้รับอิทธิพลจากภาคกลางหรือช่างหลวง

ภาพที่ 3 แสดงนรกภูมิ วัดหน้าพระธาตุ

ภาพที่ 4 แสดงนรกภูมิ วัดโพธาราม

4. วัดโพธาราม อำเภอนาตุ่น จังหวัดมหาสารคาม

สื่อเรื่องราวเกี่ยวกับบรณกและเปรตวิสัย มหานรก ได้แก่ ภาพสุตตมหา นรก ยมโลกนรก ได้แก่ โลกภูมิภินรกและสิมพลินรก พระมาลัยเสด็จนรก-สวรรค์ ปรากฏที่ผนังหน้าสิมห้องประดิษฐานด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ด้านนอกปรากฏ รูปแต้มแสดงนรกและสวรรค์ ผนังสิมด้านขวาทิศใต้ด้านเหนือในช่องที่ 1 สื่อถึงการ ปรีณิพพาน นอกจากนี้ยังปรากฏภาพเปรตเล่นดนตรี เปรตควายไถนา สื่อความหมาย เท่าที่มีโดยภาพและใช้อักษรไทยน้อยในการสื่อความหมาย

5. วัดป่าเลไลย์ อำเภอนาตุ่น จังหวัดมหาสารคาม

สื่อความหมายเกี่ยวกับยมโลกนรก ได้แก่ โลกภูมิภินรก สิมพลินรก พระมาลัยเสด็จนรกและภพภูมิอื่น ๆ เช่นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระมาลัยเสด็จสวรรค์ พระศรีอริยเมตตรัยและพระจุฬามณีเจดีย์ ปรากฏรูปเปรตอันทหารี พระยายมราช นิรยบาลสื่อความหมายโดยใช้รูปภาพและอักษรไทยน้อยในการสื่อความหมาย

ภาพที่ 5 แสดงนรกภูมิ ตอนพระมาลัยโปรดสัตว์นรกที่วัดป่าเลไลย์ จังหวัดมหาสารคาม

รูปแบบทางศิลปกรรมของฮูปแต้มอีสาน

1. รูปแบบการเขียนฮูปแต้ม

รูปแบบของภาพ การเขียนภาพนรกภูมิในฮูปแต้มอีสาน มีรูปแบบของภาพที่สามารถสรุปเป็นแบบแผนที่ชัดเจนเป็นลำดับ สามารถสรุปได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1) ใช้รูปภาพเป็นสื่อ

การสื่อถึงความเชื่อ ตลอดจนแนวคิดต่างๆ เป็นเรื่องที่ยากจึงใช้รูปภาพในการสื่อสารความเป็นจริงที่ช่างแต้มหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ต้องการให้ผู้คนได้รับรู้ อย่างง่ายที่สุด เพราะสามารถดึงดูดความสนใจได้ การเขียนภาพนรกภูมิเป็นสัญลักษณ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นจากจินตนาการ มีใช้ภาพเลียนแบบธรรมชาติ การแสดงออกของช่างจึงต้องอาศัยแนวคิดบนพื้นฐานความเชื่อในเวลานั้น

2) ใช้ตัวอักษรเป็นสื่อ

จุดประสงค์หนึ่งที่มีอักษรประกอบภาพ อาจเป็นเพราะต้องการให้ผู้คนได้รับรู้ และเข้าถึงเรื่องราวที่ช่างแต้มหรือผู้ที่เกี่ยวข้องได้วางวัตถุประสงค์ไว้ และเพื่อเป็นการให้ผู้คนได้เข้าถึงตัวอักษร เพื่อเล่าเรียนเขียนอ่าน สามารถที่จะศึกษด้วยตนเองได้ และที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ฮูปแต้มอีสาน ที่กล่าวถึงเรื่องนรกภูมิ จำนวน 5 วัด สื่อความหมายหรือบอกเล่าเรื่องราวด้วยรูปภาพ จำนวน 5 วัดหรือทุกวัด เขียนตัวอักษรไทยน้อยประกอบภาพ จำนวน 2 วัด คือวัดโพธารามและวัดสนวนวาริพัฒนาราม เขียน อักษรธรรมประกอบภาพ จำนวน 2 วัด คือวัดป่าเลไลย์ กับวัดสระบัวแก้ว และปรากฏอักษรไทยรัตนโกสินทร์ จำนวน 1 วัด คือ วัดสระบัวแก้ว ยกเว้นวัดหน้าพระธาตุ จังหวัดนครราชสีมา ที่สื่อด้วยรูปภาพเพียงอย่างเดียว

2. องค์ประกอบทางศิลปะของฮูปแต้ม

หมายถึง สิ่งที่ได้ถ่ายทอดความคิด ความเชื่อและจินตนาการ เป็นองค์ประกอบของการเห็นที่เกี่ยวกับการรับรู้ทางการเห็นของมนุษย์ และช่างแต้มนำเอาส่วนประกอบทางศิลปะแต่ละอย่างมาจัดวางเข้าด้วยกัน ให้มีความเหมาะสม น่าสนใจ เกิดความงามชวนประทับใจ องค์ประกอบศิลป์ ได้แก่ เส้น สี แสงเงา รูปทรง รูปร่าง บริเวณว่าง พื้นผิว ขนาดและสัดส่วน และการจัดวางองค์ประกอบศิลป์

Composition จึงนับเป็นสิ่งสำคัญซึ่ง รวมถึงองค์ประกอบทางเทคนิคฝีมือหรือวิธีการเขียนภาพของช่างเขียนด้วยด้วย

1) การจัดองค์ประกอบศิลป์

ลักษณะเด่นของชูปแต้มอีสาน เป็นภาพเขียนสองมิติ คำนึงถึงเส้นและสีเป็นสำคัญไม่มีแสงเงา นิยมตัดเส้น แสดงความอ่อนช้อยด้วยเส้น เป็นการแสดงความรู้สึกของภาพ และท่าทาง แสดงความแตกต่างของบุคคลด้วยสี เครื่องแต่งกายแสดงจุดสนใจโดยไม่คำนึงถึงสัดส่วน จึงกลายเป็นความขัดแย้งที่ลงตัว

ส่วนการใช้สี นิยมใช้สี คราม เขียว เหลือง น้ำตาลแดง ขาว และสีดำ สีโบราณจำแนกได้ ดังนี้ หมวดแม่สี มี 3 สี ได้แก่ สีคราม สีแดง และสีเหลือง เมื่อนำสีทั้งสามมาผสมกันเป็นสีกลาง หมวดสีเบญจรงค์ มี 5 สี ได้แก่ สีคราม สีแดง สีเหลือง สีขาว สีดำ และหมวดสีฉัพพรรณรังสี มี 6 สี ได้แก่ สีแดงชาด สีส้มสีเหลือง สีเขียว สีคราม และสีม่วง หรืออาจเรียกสีแสงอาทิตย์

เรื่องรูปร่างจะพบว่าตัวภาพส่วนใหญ่มีรูปร่างเป็นสามเหลี่ยมซึ่งหากจัดการรูปทรงทุกตัวภาพจะเห็นว่าช่างแต้มได้เขียนภาพให้จุดเด่นมีขนาดใหญ่เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชม ส่วนสัดส่วนรกรทำเป็นโครงสร้างสามเหลี่ยมขนาดเล็ก การจัดวางรูปทรงมีการจัดวางองค์ประกอบไม่เท่ากันคือ กลุ่มสัดส่วนรกรมีจำนวนมาก ส่วนจุดเด่นพระมาลัยมีรูปทรงเดียว เป็นต้น

2) การจัดวางตำแหน่งภาพ

ซึ่งเกี่ยวกับความเป็นเอกภาพ ดุลยภาพ จุดเด่น หรือจุดสนใจ ความขัดแย้ง และความกลมกลืน ที่ชูปแต้มอีสานจะถูกนำมาใช้อย่างไม่เคร่งครัดนัก ช่างแต้มจะถ่ายทอดรูปแบบและรูปภาพตามความเข้าใจซึ่งมีลักษณะเฉพาะ เรียบง่าย โดยไม่คำนึงถึงหลักการให้มันเกิดความยุ่งยาก ผลงานจึงปรากฏออกมาแบบเป็นอิสระ แบบพื้นบ้าน ภาพเขียนไม่แสดงความเป็นเอกภาพและไม่เน้นการจัดองค์ประกอบตามหลักแนวคิด เพราะช่างแต้มต้องการเชื่อมโยงทางด้านเนื้อหามากกว่า จึงทำให้การเชื่อมโยงนั้นไม่มีระบบหรือแบบแผน หรืออาจเป็นเพราะข้อจำกัดของพื้นที่ด้วย การแบ่งองค์ประกอบของภาพออกเป็นตอน ๆ นั้นในแต่ละวัดก็จะใช้แตกต่างกัน บางวัดจะใช้ เส้นแถบ คล้ายสายฟ้าแลบที่เรียกว่า

สินเทา เป็นตัวแบ่งเรื่อง และโดยส่วนใหญ่จะใช้เส้นแถบสีน้ำเงิน สีน้ำตาล สีดำ เป็นชั้น ๆ และบางวัดก็ใช้เส้นแนวภูเขา แม่น้ำ กำแพงเป็นตัวแบ่ง ไม่แสดงสัดส่วนของนรกเป็นรูปสี่เหลี่ยม เช่น ภาพนรกในฉากไตรภูมิที่วัดทางภาคกลางนิยมเขียน ในขณะที่การจัดวางภาพนรกมีการจัดวางในตำแหน่งอื่น ๆ ทั่วไป และสัตว์นรกไม่อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม แต่กระจัดกระจายทั่วทั้งภาพมีทั้งที่ตกอยู่ในกระทะทองแดง บ้างโดนหอกทิ่มแทง บ้างปีนต้นไม้ น้ำกรดกรอกบาป เป็นต้น

3. กรรมวิธีและเทคนิคฝีมือช่าง

1) การแต้มสี สูดแต้มอีสาน จากการตั้งข้อสังเกตในการแต้มสีของช่างแต้มนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความชำนาญของช่างแต้มเป็นอย่างดี เพราะลวดลายรูปภาพที่ปรากฏนั้น เมื่อพิจารณาอย่างละเอียด ช่างน่าจะใช้พู่กันจุ่มสีแล้วแต้ม หรือจุดลงไป โดยไม่ต้องร่างภาพก่อน เช่น ใบไม้ที่ปรากฏ จะใช้สีแต้มลงไปเลยโดยไม่ผ่านการร่างภาพ ทำให้ภาพมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น เพราะสูดแต้มใบไม้ ส่วนใหญ่ไม่แสดงลายละเอียดใด ๆ นอกจากนั้น การแต้มยังเป็นการตกแต่งลวดลายในภาพด้วย เช่น ลายดอกของผ้าถุงของภาพบุคคลต่าง ๆ วิธีการแต้มรูปภาพต้นไม้ ใช้เทคนิคหลายแบบด้วยกัน ได้แก่

- 1) ใช้พู่กันแตะ เป็นกระจุกเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ
- 2) ใช้วิธีร่างภาพใบไม้ แล้วเขียนสีตัดเน้นใบและต้น
- 3) ใช้วิธีเขียนสีพื้นแล้วเน้นใบและต้นด้วยลายเส้น

2) การระบายสี คือการระบายสีบนพื้นเรียบเพื่อแสดง องค์ประกอบของกลุ่มภาพและรูปภาพ เนื่องจากสูดแต้มเป็นการพรรณนาเนื้อเรื่องด้วยภาพที่มีลักษณะ 2 มิติ ไม่ต้องคำนึงถึงความมืด ความสว่าง ดังนั้นการระบายสีจึงทำให้เกิดลวดลาย ตัวภาพแยกจากส่วนที่เป็นพื้นหลัง (ผนัง) เพราะสีช่วยให้การจำแนกหรือแยกส่วนรูปและพื้นให้ปรากฏต่อสายตา กำหนดขอบเขตของภาพได้อย่างชัดเจน การระบายสีในส่วนละเอียดทุกส่วน เช่น ภาพปราสาท ภาพสัตว์ ภาพบุคคล มีลักษณะแบนราบ โทนสีเย็น โครงสีส่วนรวมเป็นสีแบบกลมกลืน ในแต่ละช่อง(ผนัง) นั้นพื้นหลังทุกช่องเป็นสีเดียวกันหมด

3) **การตัดเส้น** ทำให้เกิดความรู้สึกต่อการแสดงออกอย่างหลากหลาย การตัดเส้นเป็นส่วนสำคัญทำให้เกิดรูปร่าง คุณค่าความงามความรู้สึกต่าง ๆ ปรากฏในผลงานรูปแต้ม เนื่องจากการระบายสีเป็นการระบายสีแบบเรียบ เส้นจึงเป็นคุณลักษณะและความสำคัญ เพราะเป็นส่วนที่กำหนดขอบเขตรูปทรงต่าง ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เกิดความงามอย่างลงตัว ลีลาของเส้นก็มีความสัมพันธ์กัน ทำให้เกิดความอ่อนไหวหรือแข็ง น่ากลัว หรือแสดงออกถึงการมีชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งลีลา ท่าทาง อารมณ์ การตัดเส้นในรูปแต้มยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญทางด้านทักษะฝีมือของช่างแต้มในการตัดเส้นให้เกิดความประสานกันระหว่างเส้นที่มีลีลาเคลื่อนไหวอย่างอิสระ และเส้นที่ประณีตเล็ก รูปแต้มอีสานที่ปรากฏ

4) **เทคนิควัสดุ** เทคนิควัสดุเป็นโครงสร้างสำคัญที่ใช้สื่อแสดงออกตามความถนัดของช่างหรือศิลปิน ในการสร้างงานศิลปินใช้เทคนิควัสดุแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมกับลักษณะงานซึ่งมีแนวเรื่องเป็นตัวกำหนด ตัวอย่างที่เห็นเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งก็คือ ขบวนการด้านเทคนิคในการสร้างงานของช่าง มีความเข้าใจในลักษณะและคุณสมบัติของวัสดุในการสร้างงานเป็นอย่างดี เป็นภูมิรู้ที่สั่งสมและพัฒนากันต่อมาจนมีแบบแผน ตามแนวความคิดสื่อสารหรือเป็นกระบวนการถ่ายทอดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับรูปแบบวิธีการสื่อของช่างแต้มอีสาน

องค์ประกอบด้านเรื่องราวรูปแต้มนรกภูมิ

จิตรกรรมหรือภาพเขียนสีของไทยแต่โบราณ นิยมเขียนเรื่องเกี่ยวกับเรื่องราวในพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่เขียนบนผนังโบสถ์ วิหารและศาลาการเปรียญที่ปรากฏในคูหาภายในพระปราสาทและพระสถูปเจดีย์ ที่ผนังถ้าก็มีเช่นกัน ภาพเขียนเหล่านี้เรียกว่า “จิตรกรรมฝาผนัง” หรือ Mural Painting พบอยู่ตามวัดต่าง ๆ ในทุกความเชื่อที่ถือเป็นพื้นฐานสำคัญ และมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้นับถือในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์อย่างมาก ได้แก่ ความเชื่อ 3 รูปแบบ ที่มีหลักการ วิถีทางปฏิบัติ รูปแบบพิธีกรรมและความมุ่งหมายแตกต่างกัน แต่กลับสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี นั่นคือการผสมผสาน

ระหว่าง ลัทธิความเชื่อผี ลัทธิความเชื่อพราหมณ์ และความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อทุกภาคของประเทศไทย เช่น เรื่องไตรภูมิ เป็นต้น (เทพพร มังธานี, 2554 : 40-54) ความเชื่อทางพุทธศาสนาได้ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในทางศิลปะแก่ช่างแต้มรูปในอดี้อย่างลึกซึ้ง ศิลปะชั้นเยี่ยมของไทยหรือภาคอีสานจึงเป็นศิลปะทางพระพุทธศาสนาเกือบจะทั้งนั้น สถาปัตยกรรม เช่น โบสถ์ ศาลา วิหาร หอแจก รวมถึง พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ ลายจำหลักไม้ ลวดลายปูนปั้น ศิลปกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงออกถึงความเลื่อมใสในพระศาสนา เนื้อหา ส่วนใหญ่มาจากความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นความมุ่งหมายในทางศีลธรรมที่เป็นความรู้วิชาการ ส่วนเนื้อหาอันเป็นคติชนมักมีแทรก อยู่บ้างเป็นส่วนประกอบ รอง เพื่อให้เกิดความขัดแย้งทางเนื้อหาฝ่ายธรรมะและมักพบเห็นได้ในบางเรื่อง

เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อ ศาสนาพุทธ เช่น พุทธประวัติ ทศชาติ ไตรภูมิ เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม ประเพณีทางศาสนา เช่น ประเพณีเวียนเทียน ประเพณีฮอตสง การทำบุญตักบาตร ประเพณีตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ ประเพณีการละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ เรื่องราวเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น สิ้นไซ (สังข์สินชัย) พระลัก - พระลาม (รามเกียรติ์) เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ เครื่องมือ เครื่องใช้

นอกจากนี้ รูปแต้ม ได้พรรณนาความด้านลายลักษณ์อักษร แทรกประกอบภาพ สะท้อนให้เห็นถึงอักขระพยัญชนะหรือภาษาที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น เช่น อักษรตัวธรรม ตัวไทน้อย อักษรไทยรัตนโกสินทร์ ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในการสื่อด้านเนื้อหาอย่างจงใจให้ได้ศึกษาตีความ จิตรกรรมวัดสวนาวารี จังหวัดขอนแก่น เขียนว่า ตอนไก่ เล่นซู้กับผัวเป็นการเน้นด้านเนื้อหา

คุณค่าด้านเนื้อหา แนวคิด รูปแบบและเทคนิค รูปแต้มนรกภูมิ

อย่างไรก็ตามไม่ว่าช่างแต้มจะใช้วิธีการสื่อในรูปแบบใด สิ่งที่ช่างแต้มหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องต้องการในการสื่อเรื่องราวโดยเฉพาะเรื่องนรกภูมิ สิ่งที่แฝงเร้นภายในเนื้อหาที่ปรากฏ ย่อมมีคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ในผู้เขียนวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. คุณค่าด้านพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับโลกอื่น เป็นภพภูมิของสัตว์เหล่าอื่น บางครั้งเอื้อต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา บางครั้งอาจทำให้คนที่มีแต่ศรัทธาโดยไม่ได้ฟังปัญหาหลงทางได้ง่ายๆ การอธิบายภพภูมินั้น ในอดีตบูรพาจารย์สามารถเล่าเรื่องผ่านงานศิลปะ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ฯลฯ และคนในยุคนั้นก็สามารถเสพได้ทั้งความงามและคติธรรมที่แฝงเร้นอยู่ในงานศิลปะนั้นๆ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้รับการปรับปรุงให้เข้ากับยุคสมัยมาโดยตลอด ในยุคที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น เมื่อใครอยากรู้เรื่องพระพุทธศาสนาก็ต้องเดินทางไปฟังจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเองหรือจากปากของพระสงฆ์รูปอื่นๆ จากนั้นมาก็มีการเขียนภาพตามถ้ำต่างๆ ในยุคต่อมาได้มีการจารึกเป็นตัวอักษรลงในใบลาน ทำให้ง่ายต่อการศึกษาคือหาอ่านได้ เมื่อมีการพิมพ์เป็นหนังสือก็ยิ่งง่ายต่อการศึกษา พอมาถึงยุคปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายในโลกอินเทอร์เน็ต ประเทศไทยก่อนที่จะมีการพิมพ์หนังสือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญอย่างหนึ่งคือจิตรกรรมฝาผนัง กล่าวได้ว่าเรื่องราวทางพุทธศาสนาส่งผลในด้านแนวคิดต่อรูปแบบการสร้างสรรค์งานของงานจิตรกรรมฝาผนังหรือซูปแต้มของช่างท้องถิ่น ซึ่งช่างได้คลี่คลายรูปแบบให้สอดคล้องกับค่านิยมของสังคม ทำให้มีลักษณะเฉพาะอันเป็นเอกลักษณ์ มีความวิจิตรงดงามและมีคุณค่าด้านรูปแบบศิลปกรรมอย่างสมบูรณ์ถูกต้องเหมาะสม

ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ ศิลป พีระศรี (2502 : 220-221) ว่า“จิตรกรรมฝาผนังนิยมเขียนขึ้นไว้เป็นพุทธบูชา ตามผนังโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ผนังถ้ำ มีจุดมุ่งหมายเพื่อประดับตกแต่งพื้นผนัง โนม่น้าวชักนำให้ผู้ดูเกิดความศรัทธาต่อพุทธศาสนา ส่วนผู้ที่ศรัทธาอยู่แล้วเมื่อได้สัมผัส จะทำให้ซาบซึ้งต่อพระธรรมคำสั่งสอนยิ่งขึ้น”

2. คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง

ซูปแต้มเรื่องนรกภูมิจึงเป็นเหมือนกฎหมายอาญาสิทธิ์ การที่จะสอนประชาชนให้อยู่ในกฎระเบียบ ปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมืองเป็นการกระทำที่

ยากที่สุด จึงใช้ความเชื่อเรื่องนรกภูมิเป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นสงบสุข ซึ่งได้สอดคล้องกับ เรื่อง ไตรภูมิพระร่วงนั้นมีวัตถุประสงค์สำคัญสองประการ คือ การที่พญาสิทธิทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเทศนาโปรดพระราชมารดาของพระองค์ แล้วยังมีการสั่งสอนประชาชนชาวสุโขทัยอีกด้วย ดังนั้น การกล่าวถึงนรกสวรรค์ก็เป็นการโน้มน้าวใจผู้อ่านให้มีความเกรงกลัวบาปมากขึ้น ในช่วงสมัยนั้น อาจจะเป็นไปได้ว่า อาจจะเป็นไปได้ที่กษัตริย์ใช้ไตรภูมิพระร่วงหรือใช้พระพุทธรูปศาสนา, คำสอนทางศาสนาทำให้ประชาชนอยู่ในโอวาทก็เป็นส่วนหนึ่ง ก็อาจจะเป็นไปได้ในลักษณะของการปกครองก็มีการทำให้ประชาชนอยู่ในโอวาท ถ้าจะทำให้ได้ผลจริง ๆ ก็ต้องเอาศาสนาเข้ามาช่วย คติความเชื่อเรื่องนรกภูมิ หรือเรียกกันทั่วไปอย่างเข้าใจได้ง่าย “นรก” กล่าวได้ว่าเป็นคติความเชื่อที่มีอยู่กับคนไทยและคนอิสานมานานแล้ว

จากจากความรู้สึกที่กลัวต่อสภาพของนรกนั้นเอง ที่เปรียบเหมือนเกราะที่คอยป้องกันคนไม่ให้ทำชั่วได้อย่างแน่นอน ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่มีส่วนทำให้สังคมในอดีตมีความสงบร่มเย็นด้วยดี เพราะหากกล่าวตามหลักการปกครองบ้านเมืองแล้ว ถือว่าเป็นหลักป้องกันความชั่วเป็นอย่างดี

3. คุณค่าด้านการศึกษา

เป็นเทคนิควิธีการทางการศึกษา ซึ่งในสมัยก่อนนั้นไม่มีโรงเรียนจะเรียนเขียนอ่านต้องไปเรียนที่วัด ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ก็เป็นพระสงฆ์ การศึกษาจึงต้องอาศัยวัดเป็นที่ศึกษาเล่าเรียน ความเจริญทางวัตถุ หนังสือ คอมพิวเตอร์ไม่มี เช่นดังทุกวันนี้ ผู้สอนก็เรียนและท่องจำมา ดีหน่อยก็จารใส่สมุดข่อยหรือใบลาน จึงต้องใช้วิธีการเขียนหรือจารึกลงบนที่ว่าง ภายในวัดนั้น ๆ เช่น ผังสี่เหลี่ยม หอแจก เป็นต้น ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการพบปะกัน ฐูปแต่้มสามารถบรรยายและเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และ ศาสนาได้เป็นอย่างดี

4. คุณค่าด้านศิลปะ

คำว่า “ศิลปะ” หมายถึงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากชีวิตจิตใจ ความรู้ความสามารถและความชำนาญของตน แล้วถ่ายทอดความเข้าใจอันลึกซึ้งเหล่านั้นออกมา

เป็นผลงานที่มีสุนทรียะ และทรงคุณค่า องค์กรประกอบต่างๆ ทางด้านศิลปะ ที่ปรากฏ เป็นภาพและลายลักษณ์อักษร ล้วนมีจุดมุ่งหมาย เพื่อบอกเล่าแนวคิดและความเป็น มาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม หากพิจารณาแล้ว อาจถือได้ว่าอุปแต้มตามผนัง สิมในวัด เป็นสื่อที่สามารถทำให้คนจำนวนมากให้ความสนใจเพราะมีความงดงาม และนำเสนอเรื่องราวได้อย่างสัมฤทธิ์ผลที่สุดสื่อหนึ่ง นอกจากนี้ยังเข้าใจได้ง่าย เพราะ งานศิลปะเป็นงานภาษาสากลที่สามารถสื่อความหมายและเป็นเงาสสะท้อนความจริง

อย่างไรก็ตาม จิตรกรรมฝาผนังยังปรากฏคุณค่าด้านต่าง ๆ เช่น คุณค่า ทางด้านความงาม คุณค่าในการยกระดับจิตใจ คุณค่าทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ดังที่ ศิลป์ พีระศรี (2502 : 221) ได้กล่าวถึงคุณค่าของงานจิตรกรรมไทยไว้ อาทิ คุณค่าทางการศึกษาหลักวิชา แบบอย่างฝีมือช่างที่สั่งสมสืบทอดจากอดีต คุณค่า ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี คุณค่าด้านขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิถี การดำเนินชีวิต คติความเชื่อของคนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับ ปรีตดา ก่ออนันตกุล (2536 : 18-20) ได้สรุปรูปแบบจิตรกรรมไทยว่า จิตรกรรมไทยเปรียบ ได้กับรหัสภาษาแบบจำกัด ซึ่งรหัสแบบจำกัดนี้เป็นรหัสที่เปิดโอกาสในการให้เลือก ไม่มากนักถ้อยคำที่ใช้มักเป็นไปอย่างจำกัดไม่ใช้คำใหม่ ๆ นอกเหนือไปจากชุด คำศัพท์ที่ใช้กันเป็นประจำ ซึ่งวิธีเรียบเรียงทำให้เป็นประโยคก็มักจะจะเป็นไปตามสูตร ไม่นิยมพลิกแพลงเช่นเดียวกับภาพจิตรกรรมไทยที่มีกฎเกณฑ์ในการเขียนภาพที่เป็น ระบบมีแบบแผน โดยมีโครงสร้างของภาพจิตรกรรมไทยจะถูกกำกับด้วยการสื่อ ความหมายโดยการใช้ภาพ ซึ่งเนื้อหาภาพจิตรกรรมได้สื่อออกไปนี้ก็คือเนื้อหาที่เป็น ที่รู้จักในหมู่ชนเป็นอย่างดีนั้นเอง

เมื่อจิตรกรรมฝาผนังอีสานมีรากเหง้าทางด้านศิลปวัฒนธรรมของคน อีสานมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมสังคมวัฒนธรรม อันเนื่องจากการ สร้างศาสนาคาร โบสถ์ (สิม) ขึ้นมาใหม่ทดแทนหลังเดิมหรือการบูรณะที่ไม่ถูกวิธี ทางการอนุรักษ์ทำให้ภาพเขียนเหล่านั้นลบและเลือนหาย เดชา ศิริเกษม (2549 : 2) แต่สิ่งที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันยังมีจิตรกรรมฝาผนังอีสานที่ได้รับการอนุรักษ์ และส่งเสริมจากกรมศิลปากรเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก ซึ่งส่งผล

สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ มีคุณค่าทางศิลปะและประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น งานจิตรกรรมนั้นให้ความรู้สึกในความงามอันบริสุทธิ์น่าชื่นชม เสริมสร้างสุนทรียภาพขึ้นในจิตใจมวลมนุษยชาติได้

บทสรุป

ดังนั้นเพื่อเป็นการอบรมสั่งสอนและพัฒนาความรู้ความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับนรกให้มากขึ้น จึงเกิดรูปแบบศิลปกรรมตามวัดซึ่งเป็น “สุปแต่้ม” เป็นภาพเขียนที่เมื่อประชาชนคนทั่วไปได้ดูแล้วเกิดความเข้าใจว่า “นรก” มีสภาพเป็นอย่างไร คำว่า “นรก” มาจากคำบาลี “นิริยะ แปลว่า “สภาพที่ไม่เจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพภูมิที่ไม่มีความยินดี นรกภูมิคือเป็นที่เสวยทุกข์ของผู้ที่ทำบาปตายแล้วไปเกิดในแหงแห่งทุกข์ ไร้เสียซึ่งความสุขความเจริญเป็นภาวะที่ร้อน อีกนัยหนึ่ง นรกคือ แดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่าผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษโดยปริยายในดินแดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน

สุปแต่้มจึงเป็นภาพสะท้อนหรือแสดงให้ผู้ชมได้เห็นซึ่งสภาพของนรก ภาพของนรกจะติดไปในความรู้สึกตลอดกาล ดังที่ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2547 : 130) ได้ให้ทัศนะความคิดในเรื่องของนรกว่า แม้จะยังพิสูจน์ไม่ได้ว่านรกตั้งอยู่ที่ส่วนใดของจักรวาล แต่หลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ของแต่ละศาสนามีอิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก การที่พุทธศาสนิกชนแสดงพฤติกรรมใดที่รู้อยู่แก่ใจตนเองว่าเป็นสิ่งไม่ดี ไม่ชอบธรรม เขาย่อมคิดปรุงแต่งไปอีกว่าผลกรรมนั้นจะส่งผลให้ตนนรก นรกเป็นภพหรือภูมิซึ่งอยู่ในความเชื่อของคนโดยทั่วไป

จากการศึกษาสุปแต่้มผนังสีมทั้ง 5 วัดในเรื่องการแสดงออกของช่างรูปแบบศิลปกรรม แนวคิด เทคนิค สามารถจำแนกได้ 2 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานประเพณี จำนวน 4 วัด ได้แก่วัด 1.วัดสนวนวาริพัฒนาราม อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น 2.วัดสระบัวแก้ว อำเภอ

หนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น 3.วัดโพธาราม อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม และ 4.วัดป่าเลไลยก์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

กลุ่มที่ 2 กลุ่มช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ วัดหน้าพระธาตุจังหวัดนครราชสีมา องค์ประกอบของstupāแต่ัมเกี่ยวข้องกับนรกภูมิ สะท้อนแนวคิด ระดับความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการคิด วิเคราะห์ของช่างผู้เกี่ยวข้องและสังคม แสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระด้านการแสดงออกที่เรียบง่ายหรือเคร่งครัดต่อต้นฉบับของเรื่องราวแต่อย่างใด

ฉะนั้นการศึกษาเรื่องนรกภูมิจากความเชื่อสู่รูปแบบและคุณค่าศิลปกรรมจากstupāแต่ัมผนังอีสาน จำนวน 5 วัด ในเรื่องขององค์ประกอบทางด้านศิลปะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเห็นคุณค่าทางด้านความหมายและความงามที่ปรากฏที่รูปแบบศิลปะ รวมทั้งค่านิยมในด้านคติธรรม คำสอน ซึ่งสอดคล้องกับ พัททกษ น้อยวงศ์ (2545 :89-90) อันก่อให้เกิดคุณค่าทางด้านเรื่องราว คุณค่าทางด้านรูปทรงเพื่อใช้เป็นหลักในการกระตุ้นให้เกิดความตระหนัก ปลุกจิตสำนึกในเรื่องของบาปบุญ หลักความเชื่อ ที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนรกภูมิในstupāแต่ัมอีสาน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เช่น การได้รับกุศลกรรมเป็นผลจากการทำกรรมดี (บุญ) การได้รับอกุศลกรรม เป็นผลที่เกิดจากการกรรมชั่ว (บาป) ภาพเขียนถ่ายทอดเกี่ยวกับวิบากซึ่งเป็นผลจากการทำชั่ว ต้องไปชดใช้ในนรกภูมิและเปรตภูมิ ความเชื่อของชาวอีสานเชื่อว่า นรกภูมิและเปรตภูมิ เป็นสถานที่ซึ่งสัตว์รวมถึงมนุษย์ต้องไปชดใช้กรรม ตามอำนาจปรุงแต่งของกรรมในอดีตชาติของตน จนกว่าจะถึงอายุขัย

และอาจกล่าวได้ว่าศิลปกรรมเป็นมายาคติเพื่อรับใช้สังคมหรือเครื่องมือในการสืบทอดพระศาสนา หลักธรรมคำสอน สอดคล้องกับ สันติ เล็กสุขุม (2544 : 18-19) ที่กล่าวว่า “ภาษาหนังสือหรือภาษาพูดที่แพร่หลายเข้ามาใช้เป็นสื่อในการสั่งสอนทางศาสนา ย่อมต้องใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ทำความเข้าใจสำหรับนักบวชหรือผู้ศรัทธาในท้องถิ่น ทั้งนี้แตกต่างจากการรับรู้จากงานช่างที่เพิ่มพูนศรัทธาแม้เมื่อแรกพบเห็น โนม่น้าวจิตใจน่าให้รู้สึก...รวมทั้งระดับประดาศาสนสถานอย่างงดงามให้ความรู้สึกอันเป็นมงคลหรือเขียนประดับผนังอันวิจิตร ให้เกิดความเพลิดเพลินด้วยภาพซึ่งน่าให้เกิดปัญญาอันเป็นจุดหมาย

เอกสารอ้างอิง

- กองแก้ว วีระประจักษ์. (ม.ป.ป). ค่านิยมไตรภูมิ ในศิลปากร. กรุงเทพฯ ฯ : สหประชา
พานิชย์
- กรมศิลปากร. (2547). สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับล้านนา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
(จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ ครบรอบ 12 สิงหาคม
- โชติ กัลยาณมิตร. (2539). สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ณัฐภักดิ์ จันทวิช. (2541). พระพุทธศาสนาในงานจิตรกรรมไทย. ในวินัยพงศ์
ศรีเพียร. บรรณาธิการ. โลกประวัติศาสตร์เอกสารวิชาประวัติศาสตร์และ
ไทยศึกษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ครูสภาลาดพร้าว
- เดชา ศิริเกษม. (2549). รายงานการศึกษาลักษณะและรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง
อีสานกับการพัฒนา จิตรกรรมไทยร่วมสมัยอีสาน. สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- ทณฑล ใบบัว. (2536). หลักและทฤษฎีการสื่อสาร, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์
- เทพพร มิ่งธานี. (2554). ฮูปแต้มลิมอีสาน : ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิ
ความเชื่อ วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ปรีดา ก่ออนันตกุล. (2536). ภาษาของจิตรกรรมไทย, (เอกสารงานวิจัย), กรุงเทพฯ
: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ประเสริฐ ศีลรัตน์. (2528). จิตรกรรม, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์
- พิทักษ์ น้อยวังคลัง. (2544). รายงานการวิจัย ค่านิยมไตรภูมิในจิตรกรรมฝาผนัง
อีสาน. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. อัดสำเนา.
- พระธรรมปิฎก (ประยุต ปยุตโต). (2547). นรก – สวรรค์ในพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ
: ธรรมสภาและสภาลัทธิธรรม

- พระพงศักรดี อภิขุชโว (รุ่งสง). (2549). ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแพร่พุทธธรรมในพระพุทธรูปศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณี พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ไพโรจน์ สโมสร. (2532). จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง
- ภีรณัย โชติกันตะ. (2531). นิยายปรัมปราเรื่องแก่น : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ศิลป์ พีระศรี. (2502). วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย. แปลโดย สุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2530). พิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- สมคิด จิระทัศนกุล. (2544). วัด : พุทธสถานสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สมพงษ์ เชาวน์แหลม. (ม.ป.ป.). ไตรภูมิภควคัมภีร์ฉบับย่อ. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสารสินการพิมพ์.
- สันติ เล็กสุขุม. (2544). ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) การเริ่มต้นและสืบเนื่องงานช่างในศาสนา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ
- สุเขาว์ พลอยขุม. (2534). สุนทรียศาสตร์ ปัญหาและทฤษฎีเกี่ยวกับความงามและศิลปะ. (พิมพ์ครั้งที่2). กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- อุดม บัวศรี. (2547). อุปแต้มสินไซ. ขอนแก่น : สำนักพิมพ์คลังน่านานาวิทยา